

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.18>

ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КАПЕЛАНІВ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Тома М.Г.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ORCID: 0000-0001-50817842

Тома М.Г. Щодо правового регулювання діяльності капеланів в установах виконання покарань.

У статті розглянуто особливості сучасної пенітенціарної системи з акцентом на визначення її інституційної складової. Звернуто увагу на те, що інтерпретація поняття пенітенціарної системи залежить від цілей аналізу та напрямку наукового дослідження. Пенітенціарна система визначається як окрема сфера суспільних відносин, яка потребує нормативного впорядкування, здійснюваного уповноваженими органами влади із залученням інститутів громадянського суспільства. Для цього використовуються правові інструменти, спрямовані на створення ефективної моделі виконання покарань, забезпечення виправлення засуджених і їх ресоціалізації. Зазначено, що кримінально-виконавча система охоплює аспекти виконання покарань, тоді як пенітенціарна система додає важливий компонент, пов'язаний із виправленням осіб після відбування покарань та їх інтеграцією в суспільство.

У статті автор здійснює аргументовану оцінку важливості закріплення інституту капеланства в пенітенціарній системі на рівні законодавства, а також проводить аналіз нормативно-правових положень та законодавчих ініціатив, спрямованих на впровадження душпастирської опіки в установах виконання покарань. У рамках цього дослідження здійснено науковий розгляд правового регулювання діяльності пенітенціарних капеланів в Україні, та країнах ЄС акцентуючи увагу на проблемних аспектах чинного законодавства та можливих шляхах його вдосконалення.

Нормативно-правове забезпечення свободи віросповідання осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також діяльність духовенства, зокрема капеланів, у межах вітчизняного законодавства узгоджується з міжнародними правовими стандартами.

Автор наголошує, що сучасне пенітенціарне капеланство позбавлене необхідного правового регулювання, яке є ключовим для його ефективного функціонування та подальшого розвитку. Наразі ця сфера тримається виключно на ініціативах церков і релігійних організацій, що працюють на волонтерських засадах, а тому потребує належного правового забезпечення з боку держави.

Ключові слова: пенітенціарна система, органи виконання покарань, релігійні організації, ресоціалізація засуджених, тюремний капелан.

Toma M.G. On the legal regulation of the activities of chaplains in penal institutions.

The article examines the features of the modern penitentiary system with an emphasis on determining its institutional component. Attention is drawn to the fact that the interpretation of the concept of the penitentiary system depends on the objectives of the analysis and the direction of scientific research. The penitentiary system is defined as a separate sphere of social relations that requires regulatory regulation carried out by authorized authorities with the involvement of civil society institutions. For this purpose, legal instruments are used aimed at creating an effective model of the execution of sentences, ensuring the correction of convicts and their resocialization. It is noted that the penal system covers aspects of the execution of sentences, while the penitentiary system adds an important component related to the correction of persons after serving sentences and their integration into society.

In the article, the author makes a reasoned assessment of the importance of consolidating the institution of chaplaincy in the penitentiary system at the legislative level, and also analyzes regulatory and legal provisions and legislative initiatives aimed at implementing pastoral care in penal institutions. As part of this study, a scientific review of the legal regulation of the activities of penitentiary chaplains in Ukraine and EU countries was carried out, focusing on the problematic aspects of the current legislation and possible ways to improve it.

The regulatory and legal provision of freedom of religion for persons serving sentences in places of deprivation of liberty, as well as the activities of the clergy, in particular chaplains, within the framework of domestic legislation is consistent with international legal standards.

The author emphasizes that modern penitentiary chaplaincy is deprived of the necessary legal regulation, which is key to its effective functioning and further development. Currently, this area relies exclusively on the initiatives of churches and religious organizations that operate on a volunteer basis, and therefore requires proper legal support from the state.

Key words: penitentiary system, penal institutions, religious organizations, resocialization of convicts, prison chaplain.

Постановка проблеми. Наразі система органів, чия діяльність зосереджена на виконанні кримінальних покарань та утриманні осіб під вартою, все ще не повністю відповідає принципам гуманізму та дотриманню прав і свобод людини. Це проявляється у кількох ключових аспектах: недосконалості у підпорядкуванні органів виконання покарань загальноприйнятим принципам функціонування центральних органів виконавчої влади, невідповідності умов утримання засуджених і ув'язнених європейським стандартам, а також недостатній мотивації працівників установ виконання покарань. Необхідність вирішення цих проблем особливо актуалізується у зв'язку з євроінтеграційним курсом України та прагненням до вступу в Європейський Союз. На потребу реформування пенітенціарної системи вказує також нещодавно запропонований законопроект. Його положення передбачають як структурну реорганізацію системи органів кримінально-виконавчої служби та установ для виконання покарань, так і суттєве оновлення Державної кримінально-виконавчої служби України загалом.

Мета даної статті полягає у визначенні та аналізі правових гарантій функціонування релігійних організацій в установах пенітенціарної системи України. Увага приділяється розгляду цих гарантій у контексті реформування державної кримінально-виконавчої служби, з акцентом на ефективність взаємодії між органами державної влади та релігійними інституціями у забезпеченні духовних та моральних потреб осіб, які відбувають покарання.

Стан опрацювання проблематики. Питання духовної опіки для засуджених, а також діяльність релігійних організацій у закладах Державної кримінально-виконавчої служби України були предметом дослідження низки науковців, таких як Д. Голобородько, О. Гумін, С. Здіорук, Є. Бараш, Д. Жолтані, Н. Калашник, В. Кирилюк, О. Колб, М. Палій, К. Пантелей, Ю. Решетников, П. Терлецький та інші науковці в галузі кримінально-виконавчого права.

Виклад основного матеріалу. Термін «пенітенціарна система» не має нормативного закріплення. У правовій теорії цей термін часто використовується як синонім понять «кримінально-виконавча система» або «виправна система». Як уточнює Г.О. Радов, пенітенціарна система представляє собою цілісну, функціонально-інтегровану структуру, яка об'єднує повноважних суб'єктів державного управління, органів місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства та їх узгоджені дії, спрямовані на забезпечення ресоціалізації засуджених. Вчений обґрунтовує своє бачення пенітенціарної системи, покладаючись на суб'єктний підхід у трактуванні цього поняття. Однак, на нашу думку, доцільно запропонувати двостороннє тлумачення пенітенціарної системи у вузькому та широкому значеннях. При цьому у вузькому сенсі під пенітенціарною системою розуміється сукупність установ та органів, які займаються виконанням кримінальних покарань, передбачених ізоляцією правопорушників від суспільства. У широкому ж сенсі це визначення значно розширюється і включає не лише установи виконання покарань, а й цілісний комплекс державних і правових засобів, методик та гарантій, які працюють у взаємній залежності та взаємодії для досягнення цілей виконання кримінальних покарань в умовах ізоляції від суспільства. Таким чином, можна зробити висновок, що вузький підхід до розуміння пенітенціарної системи акцентує увагу на її суб'єктному аспекті, тоді як широке трактування будується на праксеологічному підході, орієнтованому на аналізі якісних характеристик і функціональної організації цієї системи.

Наукові погляди О.О. Шкути щодо семантики терміну «пенітенціарний» (походить з латинського слова *poenitentiarius* – покаяння, каяття) є досить цікавими, оскільки вони підкреслюють особистісно-орієнтований підхід до виправного впливу на засудженого, спрямований на його мотиваційну сферу. У цьому контексті категорія «пенітенціарна система» має якісно інші характеристики порівняно з категорією «кримінально-виконавча система». Це пояснюється тим, що практика правозастосування у сфері виконання покарань демонструє стійку тенденцію до якісної трансформації кримінально-виконавчої системи, яка поступово еволюціонує в пенітенціарну систему [1, с. 82]. Цей процес передбачає: а) забезпечення ефективного виконання покарання; б) сприяння виправленню засуджених після завершення строку покарання.

Відповідно, у контексті кримінально-виконавчої системи пріоритетно враховується аспект ефективної організації процесу відбування покарання. У той же час, стосовно пенітенціарної системи виразно акцентується додаткова якісна складова, яка включає забезпечення процесу виправлення осіб, засуджених до покарання, а також сприяння їх ресоціалізації після завершення терміну покарання.

Духовно-релігійна опіка в установах пенітенціарної системи має багаторічну історію в багатьох державах. Після здобуття Україною незалежності така практика почала поступово впроваджуватися у вітчизняних місцях позбавлення волі. Це включає надання релігійної підтримки та опіки ув'язненим. Формально таке право гарантоване громадянам Конституцією України та Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Практика різних країн світу свідчить, що співпраця між пенітенціарними системами та релігійними організаціями дає позитивні результати через виховну й просвітницьку роботу із засудженими. Це сприяє підвищенню кількості осіб, які після відбуття покарання інтегруються в суспільство та стають законослухняними громадянами.

Варто зазначити, що у багатьох країнах світу капеланське служіння в установах виконання покарань регулюється на законодавчому рівні та отримує відповідну державну підтримку. Окрім здійснення релігійних обрядів, капелани виконують низку додаткових обов'язків. Зокрема, вони беруть участь у роботі дисциплінарних рад, контролюють листування ув'язнених, співпрацюють із тюремними психологами, медичним персоналом та іншими працівниками установ. Також вони займаються навчанням грамоті, навчають основам сімейного життя, повідомляють ув'язнених про смерть їхніх близьких і виконують інші подібні завдання.

Призначення або залучення до капеланського служіння у пенітенціарних системах вимагає від кандидатів відповідного рівня освіти та практичної підготовки. Наприклад, у Сполучених Штатах, щоб мати можливість працювати із засудженими, релігійний служитель повинен володіти освітнім рівнем щонайменше магістра і обов'язково мати сертифікат від відповідної релігійної організації, який підтверджує його ділові якості та здатність налагоджувати співпрацю з ув'язненими. Надалі вони працюють на контрактній основі або як волонтери на громадських засадах.

Досвід тюремних капеланів у Великобританії заслуговує на особливу увагу. Окрім виконання звичних обов'язків, вони за згодою адміністрації установ організовують зустрічі з тими, хто відбув тривалий термін ув'язнення, але після звільнення остаточно порвав із кримінальним минулим.

У Фінляндії тюремне капеланство також має свої специфічні риси. Лютеранські священнослужителі часто виконують ролі психологів і соціальних консультантів. Чимало фінських ув'язнених саме з ними прагнуть обговорити свої сімейні чи робочі проблеми, довіряючи їм особисті переживання й питання.

Особливу увагу привертає високий рівень організованості роботи тюремного духовенства у Польщі. Значною мірою ця впорядкованість обумовлена домінуванням католицизму як провідної релігії в суспільстві. У рамках цієї системи головний капелан призначається Конференцією польських єпископів і він виконує роль основного посередника між державними структурами та Церквою. До компетенції головного капелана входить координація діяльності капеланів тюремних округів, кожен з яких охоплює від 10 до 20 установ виконання покарань. У кожному конкретному закладі безпосередню душпастирську діяльність здійснює капелан, який укладає договір у письмовій формі з керівником установи.

Примітно, що у польській системі тюремний капелан зазвичай поєднує свої обов'язки зі служінням у парафії. Фінансове утримання капелана, включаючи виплату заробітної плати, забезпечується за рахунок коштів конкретної парафії. Лише в особливих випадках та за певних обставин і за умов наявності відповідного бюджету, адміністрація виправної установи може надати капелану додаткову фінансову винагороду.

Пенітенціарна система України вже накопичила певний досвід у впровадженні тюремного капеланства, що створює підґрунтя для очікування його сприятливого впливу на процес морального виховання осіб, які відбувають покарання в установах виконання покарань.

Однак, головні виклики, які стоять перед організацією ефективної діяльності пенітенціарного капеланства в Україні, пов'язані, насамперед, із недостатнім законодавчим регулюванням цієї форми релігійної діяльності. Додатковою проблемою є те, що значна частина православних громад перебуває під юрисдикцією Московського патріархату, який слугує невід'ємною складовою імперсько-ідеологічної системи Російської Федерації – держави, що визнана агресором.

Це стає ще більш актуальним через постійне зростання кількості українців, які пережили жахи сучасної російсько-української війни. Багато з них змушені отримувати медичну допомогу через поранення або ж перебувати за грами з різних причин або проходити соціальну реабілітацію, щоб повернутися до повноцінного життя в цивільному середовищі.

Важко навіть уявити, як діяльність медичних чи інших капеланів, що належать до Московського патріархату, зокрема до УПЦ (МП), може бути сприйнята нашими колишніми військовослужбовцями, які брали участь в антитерористичній операції. Ці люди, які пройшли через випробування війни та потребують серйозної реабілітації через отримані психологічні травми, навряд чи знайдуть довіру або підтримку у таких священнослужителів. Ще менш природними виглядають намагання

священиків УПЦ (МП) надавати духовно-гуманітарну або морально-психологічну допомогу сім'ям і близьким тих воїнів, які загинули, обороняючи свою країну від агресії Росії. У цьому контексті постає питання про відповідність таких дій емоційним, моральним і патріотичним очікуванням як самих військових, так і їхніх рідних, які перенесли найважчі втрати.

24 листопада 2017 року до Верховної Ради України був поданий проєкт Закону України «Про пенітенціарну систему» [2]. Над його розробкою працювали як народні депутати, так і широке коло спеціалістів.

Творці проєкту Закону України «Про пенітенціарну систему» намагалися врахувати актуальні запити та потреби сучасного українського суспільства. Серед ключових аспектів особливу увагу приділено питанням впровадження капеланської служби в межах пенітенціарної системи, що має на меті забезпечити духовну підтримку і сприяти соціальній реабілітації осіб, які перебувають у місцях ув'язнення. Проте, на жаль, ситуація з реалізацією цієї ініціативи так і не мала шансів на існування.

Відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», проведення богослужінь і релігійних обрядів у лікарнях, госпіталях, будинках для літніх людей, осіб із інвалідністю, а також у місцях попереднього ув'язнення чи виконання покарань здійснюється на прохання осіб, які перебувають у цих установах, або за ініціативою релігійних організацій. Адміністрація таких закладів сприяє цьому процесу, беручи участь у визначенні часу та умов проведення богослужінь, обрядів чи церемоній [3].

Норми чинного законодавства, що регламентують діяльність капеланів, є недостатніми, оскільки практика душпастирської опіки в установах досудового ув'язнення та кримінально-виконавчих установах України не була належним чином забезпечена спеціальним законом чи підзаконними актами. Це свідчить про необхідність гармонізації національного регулювання з європейськими та міжнародними стандартами. Інституалізація релігійної опіки в пенітенціарній системі базується на дотриманні положень міжнародних правових актів, зокрема:

- ✓ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (стаття 18);
- ✓ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими (так звані Правила Нельсона Манделі, статті 4.2, 65, 66, 91, 92.1, 104.1);
- ✓ Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила (статті 29.1–3, 35.1), а також Правила пробації Ради Європи 2010 року (стаття 37) та Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи для в'язничних і пробаційних служб з питань радикалізації та насильницького екстремізму становлять основу для забезпечення дотримання стандартів у сфері прав людини та реабілітації осіб у місцях позбавлення волі [3].

На тридцять п'ятому році незалежності України тюремне капеланство залишається невикористаним потенціалом у межах пенітенціарної системи країни. Постає нагальність вирішення проблеми відсутності підзаконних актів, які б усунули розбіжності між чинними нормативно-правовими документами та положеннями окремих законодавчих актів, що стосуються регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) у закладах та установах, які знаходяться у сфері управління Державної пенітенціарної служби України.

Серед найважливіших завдань у сфері пастирської опіки є не тільки забезпечення духовної підтримки для ув'язнених, їхня підготовка до звільнення та повернення в суспільство, але й турбота про персонал Державної кримінально-виконавчої служби. Особливо це актуально в умовах воєнного стану під час російсько-української війни, коли зафіксовано зростання випадків насильства щодо ув'язнених.

У сучасному українському суспільстві роль церков зазнала значних змін порівняно від тієї, яка була характерною для періоду, коли в 1996 році положення Конституції України яке передбачало відокремлення церкви від держави було офіційно узаконено. На відміну від того часу, зараз церкви та релігійні організації не лише зберігають свою духовну функцію, але й активно долучаються до різних сфер громадського життя. Вони стали впливовими учасниками громадянського суспільства, сприяючи розвитку соціальних ініціатив, підтримуючи гуманітарні проєкти та здійснюючи діяльність, що має вагомий вплив на суспільну свідомість. Таким чином, ці інституції набули нового значення як важливі джерела морального орієнтира та соціальної підтримки.

Визнаючи певний прогрес у впровадженні капеланської служби на практиці, все ж необхідно акцентувати увагу на критичній потребі продовжувати ретельний моніторинг та аналіз деструктивної діяльності московського патріархату. Його роль у створенні ідеологічних концепцій та безпосередній організації реалізації проєкту «русского міра» в Україні залишається серйозною загрозою. Варто зазначити, що Українська православна церква (Московського патріархату) є цілковито підконтрольною керівним органам у Москві. Це означає, що відповідно до статуту Російської православної церкви, невід'ємною частиною якої є УПЦ (МП), вона зобов'язана виконувати всі укази

та розпорядження, які надходять із Москви. Такий стан речей визначає не лише церковну, а й політичну залежність, яка потенційно використовувалася і може надалі використовуватися для втручання у внутрішні справи України.

Висновки. Капелани вже успішно інтегрувались у пенітенціарну систему України, поступово стаючи ключовим елементом її функціонування та відіграючи важливу роль у соціально-духовній підтримці ув'язнених. Вони спрямовують свою діяльність на забезпечення духовно-гуманітарної та морально-психологічної підтримки громадян, які опинилися в складних життєвих обставинах. Однак одним із головних викликів для ефективної і толерантної роботи капеланських служб залишається протистояння впливу УПЦ (МП), яка є частиною Російської православної церкви. Ця структура часто використовується Москвою як інструмент для реалізації ідеології «руського міра» в Україні. Одним із ключових принципів побудови сучасних відносин між Українською державою та релігійними організаціями має стати концепція раціонального партнерства. Участь капеланів у установах виконання покарань може суттєво посилити гуманітарний аспект національної безпеки. Досвід інших країн уже довів ефективність впровадження таких служб, демонструючи їхню вагомую роль у суспільному розвитку. Особливої уваги потребує законодавча база, що регулює організацію й функціонування капеланських служб. Їх варто розглядати як невід'ємну складову духовно-гуманітарного виховання та морально-психологічного супроводу громадян. Головним завданням цього механізму має залишатися підтримка високого рівня патріотизму й міцного духовно-морального потенціалу Українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шкута О.О. Визначення пенітенціарної системи як елемента кримінально-виконавчої доктрини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 37. С. 79–83. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/8023b140-31ff-4ce1-a2d4-42fbb4d5a36d>.
2. Проект Закону України «Про пенітенціарну систему». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965.
3. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.